

על תחייתה של הדת בימינו

שלום רוזנברג

שתי חזרות

אנו עדים היום לתחייה דתית ברחבי העולם המתבטאת בדרכים שונות ובאופן שונים, מפונדקנותים עד ניו איג' דתי. לדיוון במשמעותה של תחייה זו אקרים שאלת מנקודת מבטו של היהודי המאמין: האומנם קיימים אחוות, קרבה תאולוגית או אינטרא משותף בין הדתות? האם צריכים להיות קשורים ככל הדרות והאם הם ייתכנו כלל?

התשובה אינה פשוטה, ויש טיעונים אפשריים להזב ולשלילה. לכואורה קיימת מעין חזית דתית כזו, מול האתאיזם או החילוניות. ובכל זאת, אבקש לטען שלא כל הנ Kra "דת" ראוי לבוא בקהל ולהצטרף לחזית הדתית, ומנגד יתכן שגם קבוצות אידאולוגיות שאינן דתות עשוות להתאים לחברה שכזו.

מקורות היהדות למדנו שאנו מצויים במאבק מתמיד נגד עבודת זרה. מעצם קיומו של מושג זה - עבודת זרה - علينا להסיק שלכתהילה חזית כוללת של העמדות הדתיות אינה אפשרית. עבודת זרה אינה יכולה להיות חלק מהחזית הדתית כזו. אין לנו יכולים לשבת בצדות עם עובדי האלילים ועובדיו השטן המתדרפים על שעריהם של כנסים ביזידים שונים, אף על פי שאפשר להגיד להם "דתות". החלקה לחזיות אינה פשוטה גם מסיבות נוספות: "עבודה זרה", אם אינה זהה לאלילים, יכולה לתקוף גם דתות הנחשבות למונוטאיסטיות, דבר שיפוריע באופן פרודוקטיבי לחברה אליהן לשם יצירת חזית תאולוגית אחת. יתרון מאד שדווקא חזית תאולוגית הכוללת נוסף על

פרופ' שלום
רוזנברג הוא
מרצה למחשבת
ישראל
באוניברסיטה
העברית וביבט
מורשה בירושלים

הרחות גם את החילוניות וגם את האתאיזם אכן הכרחית מסיבות דתיות, כפי שאבחן להלן.

תפקידו המוסרי של המהפכה החילונית

אי אפשר להעריך את משמעותה תחיה של הדת מבל' לעמוד קודם על תפוקה של מהפכהתרבות החילונית. מי שעד רשותה התאולוגית של מהפכה החילונית, וליתר דיוק האתאיסטייה, היה הראייה קוק. הוא לימד אותנו שמהפכה זו, "הכפירה", בלשונו, היא מעין פעלת חיטוי, ריפוי ותיקון האמורה לשחרר את האנושות משירדי האليلות שדקנו בדתות המנותאיסטיות.

השפעת החילוניות חייכת הייתה להתבטא גם במד נוסף, הממד המוסרי. אכן, בדתות דבק ויוזם מוסרי, בעיקר בגין העובדה שמשפטה היוטן שופתות להנוגות הפוליטיות של עמים ואמפריות, הן היו קשורות פעמים רבות בשחיתויות השלטון ובאנטדרסים שלו. כבעל ה"פתחות לעולם הבא" הן הוסיפו לפשו. בהטפטן שהעולם הבא נועד לתקן את עולות העולם הזה, הן הפיקרו את העולם הזה והכשרו עולות אלו, ועל כל, הן הכシリו את העולות הקשורות בתחום המוסר החכורי. תופעה זו נעשתה אחד השורשים החשובים ביותר של תגבורת הנגד האנטיידית. נועז בה גם שורש הברית הטמאה שנרכמה בין הסוציאלייזם ובין המטריאלייזם האתאיסטי. הביטוי הקיצוני ביותר של ברית זו היה הקומוניזם, שניהל מאבק אנטיידתי חריף המלווה ברדייפות נגד המאמינים. תוכנות המאבק זהו קשות מבחינתם של המוני המאמינים, ובמיוחד מבחינתם של המאמינים היהודים.

התפקיד מהקוליות

על משמעותו האמיתית של הקומוניזם עמד העולם, ובכללו האינטלקטוואלים, בשנות הששים של המאה העשרים, עם חשיפת אופייה האמיתי של המפלצת הסטליניסטית. הטענה הדתית התבוססה ב证实יות, הקומוניזם הגדל לעשות ממנה. העבר המושחת התחיל להיראות אידילי אל מול המציאות האיומה. קריסט הקומוניזם והאכזנה הקיומית ממנו התמזגו עם טראומת מלחמת העולם השנייה שחשפה את הסכנות שבלאומנות ובפשיזם, ועל כולל בנאציזם. תהליכיים אלו היו צעדים ראשונים בדרך לפוסט-מודרניזם.

כדי להבין את השינוי הראשון ארשה לעצמי לעשות שימוש חופשי למדי בשני מושגים מתחם שם ספרו החשוב של עמנואל לוינס (שם שבו נוכחת משנתו של פרנץ רוזנצוויג), קוליות וายนס. הcoliots, כולם התפיסה העומדת בסיס האידיאולוגיות ששמו את הדגש במשמעות הגדולות, בלאום, במעמד, בגזע וכדומה, נסוגה מפני התפיסה שהעמידה במרכז ההוויה את היחיד הבודד: האינסוף, בלשונו של לוינס. במהלך שינוי זה נתעוררה מחדש חשיבותה של הדת, בשתי צורות שונות. ראשית, למורות המבנה הקולקטיבי שלו, הדת מדברת אל היחיד ומבטיח לנצל אותו.

"כוליות" ו"אינסוף" התחמזו בה. עניין זה אפשר את תחיתת הדת והMRI'ץ את התהילה. שורש אחר, חשוב ביותר לתחיה זו, מצוי בתופעה נוספת: צורת החיים המערבית, אחרי קרייסת האידיאולוגיות הגדולות, מבטאת כאמור את ההתרוקנות מכל התייחסות לכוליות ואת המעבר להדגשת ה"אני". המיזוג בין ה"אני" ל"כאן ועכשיו" הביא אותו הרס המשפחה וקריסת המוסר המיני. ללא ספק, הרבה מהתופעות של חזרה לדת היו תגבה לתהיליך הזה בעולםם בכלל ובמננו בפרט. לדעתו, אף המהפכה החומיניסטית ניזונה מטופעה זו: ההגנה על כבוד האבוד של המשפחה באה לידי ביתוי בה בחזרה לכוליות, בצורת מיזוג של הפונדמנטלייזם הדתי עם משטר טוטליטרי מודרני. תהיליך זה השפיע גם על תנועת התשובה היהודית בדורנו. לפניינו פניה לדת שמקורה במה שבשפת המתמטיקה מכונה הוכחה על דרך השיללה: הדרך החלופית נכשלה והתגלתה כמסוכנת. למרות הביעתיות הכרוכה בכך, דרך זו, דהיינו הוכחה על דרך השיללה, היא לדעתו דרך דתית לגיטימית.

דרך התשובה – שני היבטים

"דרך דתית לגיטימית"? מה משמעותה של קביעה זו? כדי להסביר על כך علينا לדון תחילתה בשתי שאלות: האם התחיה הדתית היא דתית? האם לפניינו תהיליך חיובי? מובן שהחשיבות לכך יהו כללוות מרדי. אין יתעלמו מהעובדת המכרצה שככל שהוא עלם

מלא, ואין להקיש מהאחד על השני. למרות זאת אין אנו פטורים מלהסביר עליהם. תנועת התשובה היהודית שהזכיר לעיל היא ללא ספק דוגמה לפניינה אותנטית אל הדת. לתנועה זו יש תוצאות חשובות שתרמו תרומה גדולה להזות היהודית על כל גונניה. דוגמה בולטת לכך היא התפתחותה של המזיקה הדתית.

למרות ההיבט החיובי הזה, יש בתהיליך החזרה בתשובה של ימינו ממד בעייתי מפני שהוא מפותח, כאמור, על דרך השיללה, ובניסוח מדויק יותר – על דרך שלילת השיללה, ומשקף את הקrise הערכית של שלבי החברה המודרנית והפוסט-מודרנית. אכן, אחד הרכיבים החשובים ביותר של הקrise הזאת הוא הפגיעה במשפחה, בערכיה וביחסים המושפחת. ההתקדמות המדעית והטכנולוגית לא הייתה מסוגלת למלא את מקום הערכים החסריים, ואדרבה – גרמה להחרפת הביעיות. וזה הסבר לכך שהרבה מאוד בעלי תשובה שואפים להתנק באופן מוחלט מהעולם המודרני. התוצאה היא הנתק שיצרים החווים בתשובה החדשניים ביןם ובין תהיליך תחיתת העם היהודי במדינת ישראל. זאת טרגדיה ההיסטורית.

כנגד זה אני רוצה להזכיר את מה שנראה בעיניי בתופעה דתית לא-אותנטית, דהיינו תופעות הנראות דתיות ובעצם אינן כאלה. לעיתים החיפוש אחרי הויה דתית מסתיר את החיפוש אחרי הויהותו ולא, הויה שלדעת מי שמחפש אותה נמצאת בדת, או גם בדת. אם ננסה להתר את החוויה הדתית כדיאלוג, علينا לשאול אם מצד אחד של הדיאלוג אכן עומדת דמותו של אלוהים, או שמא דמותו של האדם עצמו. כמו התנסות בסמים, הויה זאת אינה דיאלוגית אלא מונולוגית, ובמידה מסוימת היא סוליפיסטיות, המכריזה ש"אני ואפסי עוד".

עד כאן מוקד אחד של תחייתה של הדת. המוקד השני - החיפוש אחרי העל-טבעי - הוא בעיתי לא פחות. תרבות הננו איג' היא מעין מרד בתרבות המדעית ובוירמותה להיות כולה-ככל בהבטיחה להשיג את האמת ללא מצרים. נגזר זה נדרשה פיתוחם המחדש של אופקים שכואורה כבר נגעלו לנצח, אופקי העל-טבעי על כל ביטויו. אכן, אין לתמוה שגם פולחן השטן ופולחנים אליליים נוספים ממחשים את הדרך חוזה אל הלגיטimitiy של התרבות. יתכן שיש בהפתחות מחדש אל העל-טבעי יסוד חיובי, אם היא תישנה באחריות הראויה. יתכן שמעל לרצionario יש ממד נוסף, אבל ריבים הם אלה החווים אל הקדס-רצionario, אל עולם המיתוס. איני מסוגל שלא לראות כתועבה את התהיליך שבו הרמיון היצירתי של המדרע הבריוני מפני את מקומו לפנטזיה של הכישוף והמאgia נסוח הארי פוטר, תהיליך שבו את מקום של גיבוריו הקומיקס הקלסיים, סופרמן ובאטמן, תופסות דמיות מיתולוגיות החוזרות אל עולמנו מהשאול, גיבורים ואלים גם יחד.

התפתחות זו את מעצבה אותה כי היא איננה שאיפה אל מה שמעבר, שבו אפשר לחפש את הא-לוהים, אלא חורה אל העולם הילדותי שטרם זוקק על ידי הרצינוליות. ואולי העניין המחוורש בקבלה והצלחתה נגועים גם הם בכך זה. איני יודע אם בדרך זו את ימצאו בני האדם את הא-לוהים. אולי כאן חשוב להזכיר בהערכתו החכמה של עמנואל לוינס, שבספרו *חירות קשה* הפנה אותנו לאיסור להיכנס שתוי אל המקדש. השכרות נתפסת על ידי לוינס כיצוג של החוויה המיסטית. זאת שכרות שלדעתו עליינו להימנע ממנה. איני יודע אם לוינס צודק בכך, אולם ברור שהמבקשים את האי-רצionario ואת החזרה למיתוס שרוויים במצב של שכרות, העוללה להזיק לחברה ואף להם עצם.

האופציה התאולוגית של לוינס

אם הגותו המוסרית של עמנואל לוינס, המרגישה את الآخر ואת היחס הראווי אליו, מעמידה אופציה תאולוגית? אני מבקש לשתמש במטרורה כדי לענות על שאלה זאת. נתאר לעצמנו אדם המחבר ספר שבו יש לגיבוריו חירות מסוימת, בחירה חופשית. הספר חי את הספר והוא נהנה וסובל מעשי הדמיות שבו. ממה הוא נהנה? שלא כברוב הספרים המצויים בשוק, אין הוא נהנה מהרתקאות הגיבורים או ממשקי האהבה שביניהם, אלא מעשי החסד שהם עושים בסיסיות ההיסטוריה והביוגרפיות הייחודיות שב簟ן הוא חביב אותם. הרשו לי להניח שכזה הוא מחבר הספר הקוסמי.

עד כאן המטרורה היא לוינסיאנית ומדגישה את מרכיזותו של המוסר ביחס הדתי אל הא-לוהים, אלא שעיל פי המסתור היהודית יש להמשיך את המטרורה ולהוסיף רובד לציפיות המוסריות. באחבותו לגיבוריו הספר המחבר שואף גם שם יכירו אותו וינסו להגיע אליו. הגיבורים מרגישים שהוא משאיפה זו, אך הם חלוקים בדעתיהם. רבים אינם רוצחים כלל לחשוב על מעמדם "בתוך ספר", הם רואים את עצם כחיהם בעולם עצמאי ללא מחבר. אחרים מאמינים בקיומו של הספר ומתחגעים אליו. אלו הם בעלי החוויה הדתית הרligiozit. מעבר להם נמצאים אותם המאמינים באפשרות לפרקן אל מעבר בספר, דהיינו המתחשים אחר החוויה המיסטית, ה"דבקות", המזועגת

את התודעה. אם תרצו, הבדלים אלו בין שתי החוויות מקבילים, בהתאם, להבדלים שבין האהבה הרומנטית לאהבה הארטית. עם כל חשיבותו, אסור שהמוסר יבטל את המדרים האלה של החיים הדתיים, את החריגה אל מה שמעבר למציאות היוםiomית. את הכמה הזאת אל ה"מעבר" מוצאים אנו אצל חלק מהנוסעים לモרת. הם מוקסמים ממחברה שחיה ברטיותה הרוחקה, בפולחנה, כולל עכורה זהה שבה, מה שכבר אי אפשר למצוא בעולם המודרני והפוסט-מודרני. המוקסם מהדריות המזרחת מփש את זכויות הלבבות ולא את חוכות האבירים. הוא מצא הארה רוחנית, חוות נפשיות חדשות, והוא הולך שולל אחריהן, ביחיד כאשר הן עוטות על עצמן את מעטה הקסם של המיסטייה, לפעמים בעורת סמים. במידה מסוימת הויה זו היא הקוטב הפוך לקוטב הלוניינאי. אני מתאר לי אדם זה המփש את מورو המיסטייאי (הישר והגון - משימה עדרינה). המורה חי בהודו של מעלה, על פסגת הר, ומשם מבית הוא אל הודי של מטה, שבה מתחלים בני אדם העוסקים במצוות חי היומיום ורודפים אחרי כריות ופרנסה. המיסטייאי מרוחם עליהם ובוז להם. עיניו הם ילדים המשחקים בגולות וילדות המחקות בובות, דהיינו מכלים את חייהם בדברי הכל. ככל המיסטייאים, הוא שואף להוציאם מaphael לאור גדול, ממאסר האשליות אל האמת שמעבר להכל. אך הוא מנסה לנ cedar אותו מהיינו המשיים. כיצד אפשר להיות אדישים למשטר הקאסות, לעוני המועל והמנול, לסלול ולמחלה השולטים ברוחבות? שלא כנבואה המקראית, הפקירה המיסטייה את העולם. היא מփש את גאות הנפש, אך לא את גאות הגוף ואת גאות החברה.

למרות התרבות החילונית והאנטידrhoונית שלו, הבין דוקא המערב, אمنם במקצת, את חובת תיקון העולם. "במקצת" – בגלל פשעי הקולוניאליים שלו או ומעלי החברות הרבי-לאומיות הימים. הבנים הנוסעים להודו מגיעים לשם אחרי המפגש הטרואמי והאכזרי של הודי עם העולם המערבי. הם כבר לא יגשו את מנהג ה"סאט'", כמו שפגש אותו פיליאס פוג במסעו מסביב לעולם בשמוניים יום, ולא יהיו עדים עוד להשלכת האלמנה למזרחה שבה נשרפ' בעלה המת (אף שכנראה הסatoi עדין קיים באזורי נידחים). הם לא יגשו,-CNראה, את הצד האפל של ההינדויזם, את הפולחן הרצחני של האלה קאלי, בת זוגו של אל החורבן שיווה. שוב נחשף לפניו הפרדוקס: החילניות ואף האתאיזם היו שלבים מחייבים מציאות בהתקדמות האנושית והמוסרית של הדתות. רק המזיגה שבין מיסטייה למוסר יכולה להיות דרך לאמונה חדשה.

מכאן אולי התשובה לשאלת מה פתحتי את דבריי. ר' מנחם המאירי, החכם הפרובנסלי הגדל בן המאה השלווש-עשרה, קבע שהציבור ליזה שינתה את האנושות, ומילא גם את הגדרת ה"גוי". ההתייחסויות השליליות לגויים המצויות במקורות היהודים נוגעות לחברות שב簟 שלטו העול והרשו. לא כך הוא יחסנו לעמים "הגדורים בדרכם הדתות" (המאירי, בבא קמא קיג ע"א ובמקומות אחרים). כלומר העמים הם בעלי מוסריות יסודית, "יראת א-להים", הבאה לידי ביטוי בחוק ובchein. על הדברים האלה חוזר באופן דרייקלי עמנואל לוינס, בשם מورو המסתורי שושני, שמננו זכיתי – מעט מידי – ללמידה, כשהשען שחוותינו כלפי ישראל מחייבות אותנו גם כלפי כל מי שמכיר באחר ומכבד אותו. ואכן, כבר קבע רבי יוחנן "שכל הכהר בעכורה זרה נקרא יהודי" (מגילה יג ע"א).

הציביליזציה והתרבות לא מנעו לא את הגירושים בימי הביניים ולא את השואה במאה העשרים. העולם שאחרי השואה נראה כאילו הוא מבשר את המזיאות שהמairy ולוינס קיוו לה, אבל לא כך היה. טעינו.

איך נפרש היום תקוות אלו, לנוכח הנסיגה המוסרית של העולם, לנוכח לידתה של אנטישמיות חדשה ותחייתה של הישנה? הנצרות והפוסט-נצרות - עדין נוצרית - של אירופה נכשלו בעומדן בפני ניסיונות השואה. בימינו אנו עומדים האסלאם בפני ניסיונות היסטוריים דומים, והוא איןנו מרגיש בדבר. הוא מובל בהתלהבות של כוח וניצחון אל עברי פי פחת של הכישלון הרוחני שעליו הוא יעמוד במשפט בפני בית דין של מעלה.

התחייה הדתית החדרה אפוא אינה תופעה חיובית בהכרח שיש לשמה עליה ללא תנאי. שכן אם היא ההידבקות בעבורה הזורה שבדתות המונוטאיסטיות, הרי לפנינו חילול הקודש הגדול ביותר בהיסטוריה. השימוש בשם אלוהים להצדקת תועבות אנושיות איוומות הוא חילול השם כפשותו. על "קידוש השם" המוסרי הזה מוזהרים העמים והתרבותיות כולם, וכל תופעה של תחייה דתית - בו תיבחן.